

«МЫ ВЕРЫЛІ: ДАХАТЫ ВЕРНЕМСЯ...»

(Пра спадчыну Адама Бабарэкі і яе шлях да Беларусі)

Пачатак красавіка 1996 г. у маім жыцці быў пазначаны паездкай у Маскву. Клопатаў было шмат: наведаць сем'і К. Т. Мазурава і М. М. Улашчыка, пабываць у Расійскім дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва, устанавіць кантакты з некаторымі ўладальнікамі асабістых архіваў. У апошні дзень, адпраўляючыся на кватэру Улашчыкаў, што недалёка ад Беларускага вакзала, у маіх руках ужо быў важкі пакунак дакументаў, атрыманых ад удавы Кірыла Трафімавіча Я. С. Мазуравай і А. К. Каўкі. Мне заставалася пазнаёміцца з бібліятэкай М. М. Улашчыка, каб па прыездзе у Мінск інфармаваць кіраўніцтва Дзяржкамархіва аб яе складзе, бо якраз тады ішла гаворка аб набыванні бібліятэкі ў Беларусь. Візіт да Улашчыкаў меў выдатны вынік. З іх кватэры, у суправаджэнні сына гісторыка – А. М. Улашчыка і А. К. Каўкі, я кіравалася да Беларускага вакзала з грунтоўным пакункам улашчыкавых рукапісаў і дакументаў, якія пасля перадала ў архіўны фонд вучонага, што зберагаецца ў бібліятэцы НАН Беларусі. Добра памятаю, што менавіта з кватэры Улашчыкаў набрала нумар Алесі Адамаўны Бабарэкі – дачкі слыннага літаратуразнаўца і крытыка, жыццё якога трагічна абарвалася ў 1938 г. Некалькі прывітальных слоў, прадстаўленне маёй асобы, абазначэнне маіх архіўных зацікаўленняў і тэлефонная слухаўка ў маіх руках. Спакойны мяккі голас, добразычлівы тон, выдагнаў беларуская мова Алесі Адамаўны ўраўнаважваюць маё хваляванне і робяць мае захады настойлівымі. Яна паведаміла, што ў канцы красавіка прыедзе ў Мінск на V Гарэцкія чытанні і нейкую частку архіва свайго бацькі прывязе сама. 26 красавіка 1996 г. Алеся Адамаўна разам з сваёй сяброўкай Галінай Максімаўнай Гарэцкай упершыню наведалі Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. Як і абяцала, Алеся Адамаўна перадала архіву-музею адну з унікальных частак бацькавага архіва – рукапісы, якія з невялікай часткай іншых матэрыялаў склалі агульна 234 адзінкі. Алеся Адамаўна расказала тады кранальную гісторыю пра тое, як удалося яе маці, Ганне Іванаўне Бабарэцы, зберагчы-схаваць рукапісы бацькі. *«Дакладную дату арышту бацькі мне цяжка вызначыць. Захаваўся пратакол вобыску, але якім чыслом ён адзначаны, да паўночы або пасля яе, не магу сказаць. Па часу прыходу аператыўнікаў за бацькам быў не позні вечар, таму што мы з сястрой яшчэ гулялі з дзецьмі ў другой кватэры нашага дома. Хтосьці нас апавясціў, што трэба тэрмінова ісці дадому. Маці адразу ўлажыла мяне спаць па нейкіх сваіх меркаваннях, але адыход бацькі помню. Помню, як мы развіталіся, і ён мяне пацалаваў»*¹. Пасля Ганна Іванаўна, ужо дарослай сваёй дачцэ, расказала, што тая канапа, на якую супраць яе волі паклала «спаць» малую Алесю, мела патаемную шуфляду, у якой былі схаваны рукапісы Адама Бабарэкі.

Другое паступленне дакументаў з сямейнага архіва Бабарэкаў адбылося па завяршэнні VIII Гарэцкіх чытанняў 18 чэрвеня 1999 г., якія праходзілі ў Пінску. Гэтыя дакументы – сведчанні пра самыя трагічныя дні жыцця Адама Бабарэкі – яго лісты да сям’і пад час другога арышту з перасильных пунктаў у Котласе, Усць-Выме, з 41-га лагпункта будаўніцтва чыгункі Комі АССР. Гэтае ж паступленне ўключала лісты Д. Дунько да Г. І. Бабарэкі з успамінамі пра апошнія дні Адама, дакументы да яго біяграфіі, аб рэабілітацыі, некалькі фотаздымкаў. Каб быць дакладнай, скажу, што гэтая частка архіва была выкарыстана даследчыкам М. М. Лькевічам у кнізе «Угасанне. Письма Адама Бабарэки из ссылки, тюрем и лагеря. Материалы к биографии» (Смоленск, 2001). Падрыхтоўка да друку гэтых дакументаў была ажыццёўлена даследчыкам яшчэ ў 1998 годзе, пасля чаго, будучы ўдзельнікам чытанняў у Пінску, ён і вярнуў іх захавальніцы. У Максву Алеся Адамаўна іх не павезла.

У пачатку кастрычніка 1999 г. у Беларусі быў адзначаны 100-гадовы юбілей з дня нараджэння Адама Бабарэкі: наладжана навуковая канферэнцыя, выстава «У души гарэў святы агонь...» з выпускам каталога, паездка на Капыльшчыну, дзе нарадзіўся пісьменнік у в. Слабада-Кучынка. Прыехала на гэтае свята і Алеся Адамаўна. Ва ўступным слове да свайго даклада на канферэнцыі яна ўсхвалявана сказала, што архіў іх сям’і абяцае цалкам перадаць у дар Беларусі, а месцам яго захавання абірае Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. *«Цяпер жа, у сувязі са стагоддзем майго бацькі перадаю ў дар архіў-музею 17 дакументаў з майго сямейнага архіва.»* Гэта былі лісты Ганны Іванаўны да Адама Антонавіча за 1935 г., іншая перапіска, біяграфічныя дакументы. У канцы лістапада таго ж года я накіравалася ў Маскву, каб прывезці самую вялікую частку сямейнага архіва Бабарэкаў. Гэта былі незабыўныя для мяне дні ўспамінаў Алесі Адамаўны, шчырых, горкіх, з невымерным болем за лёс бацькі, іх сям’і, гэтакіх жа гаротнікаў сяброў і знаёмых. Кожны дакумент, кожны здымак, рукапіс, якія брала ў рукі Алеся Адамаўна, перадаваўся ў мой пакунак з дакладным апісаннем гісторыі кожнага. Надзіва трывалая памяць. Здзіўлялі добрае веданне бацькавых прац, бацькавага атачэння і падрабязнасцей яго біяграфіі. Праз тры дні гасцязвання ў Алесі Адамаўны я вярталася ў Мінск з каштоўным набыткам – спадчынай, без якой зараз нават нельга ўявіць літаратурны кантэкст 1920-х – 1930-х гадоў: рукапісы А. Бабарэкі, яго запісныя кніжкі, сшыткі, лісты да А. Адамавіча, Ул. Дубоўкі, лісты А. Бабарэку ад З. Бядулі, Ю. Бязозкі, У. Дубоўкі, Я. Пушчы, К. Крапівы, М. Лужаніна, К. Чорнага і інш., фотаздымкі беларускіх пісьменнікаў 1920-х гадоў, дакументы Ганны Іванаўны Бабарэкі, дочка Элеаноры і Алесі, унучкі Алены Кім, праўнука Вадзіма Камарова – усяго каля 1000 дакументаў і асабістых рэчаў сям’і. Што тычыцца асабістых рэчаў, у архіў-музей іх паступіла 38 адзінак: гальштук Адама Бабарэкі, яго гадзіннік, шахматы і інш. Цікава, што з гэтымі рэчамі Алеся Адамаўна перадала абрус, якім, па сямейнай легендзе, накрываўся стол пад час урачыстых пасяджэнняў «Узвышша».

Была яшчэ адна паездка ў Маскву па запрашэнні Алесі Адамаўны, восенню 2000 г., з якой былі прывезены многія рэдкія выданні з асабістай бібліятэкі А. Бабарэкі: поўны камплект часопіса «Узвышша» за 1927 – 1929 гг., часопіс «На літаратурном поству», кнігі з дароўнымі надпісамі М. Гарэцкага, З. Бядулі, У. Дубоўкі, У. Жылкі, К. Крапівы, Я. Пушчы, К. Чорнага (усяго 69 кніг і часопісаў), а таксама яшчэ некаторыя дакументы. Апошні пакунак да сямейнага фонду Бабарэкаў быў дастаўлены з Масквы В. Скалабанам у пачатку 2001 г., у складзе 33 дакументаў якога знаходзілася ўнікальная бібліяграфія беларускіх пісьменнікаў, складзеная А.Бабарэкам па беларускай перыёдыцы за 1923 – 1929 гг.

Сёння сямейны фонд Бабарэкаў у Беларускаім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва складае 356 адзінак захоўвання, якія ўключаюць 1225 дакументаў. Навуковае жыццё і гістарычная місія перададзенага скарбу працягваецца на Радзіме, якую так любілі і шанавалі Адам і Ганна Бабарэкі, да якой заўсёды апеялявалі іх дачкі Элеанора і Алеся.

Судакранаючыся з дакументамі Адама Бабарэкі з любой архіўнай ці даследчыцкай нагоды, трымаючы дробна спісаныя аркушы з яго літаратуразнаўчымі працамі, лісты ад сяброў, фотаздымкі – кожны раз апаноўвае жудасная думка, што гэтага скарбу магло не быць, усё магло загінуць у вогнішчы рэпрэсій або вайны. Папракаць ці вінаваціць некага ў гэтай страце было б нават недапушчальным. Першы арышт у 1930 г., з якім у сям'ю Бабарэкаў, як і ў многія іншыя сем'і беларускіх пісьменнікаў, прыйшло гора, а з ім разгубленасць, невядомасць, стаянні ў чэрагах ля турэмнай брамы. Дні зліліся ў адну вялікую надзею і чаканне. Страху не было. Ганна Іванаўна не пусціла ў сваю душу гэта спапяляючае пачуццё, не стала знішчаць рукапісы, фотаздымкі, кнігі. Толькі бедавала аб тым, што забралі архіў «Узвышша». У красавіку 1931 г. Адама Бабарэку асудзілі на 5 гадоў высылкі ў Ніжагародскі край. У лісце з г. Слабадскога, куды быў вывезены пісьменнік, 26 ліпеня 1931 г. ён пісаў жонцы: *«Сама лети падумай наконт пераводу ў Маскву ці Ленінград. Я вельмі рад быў бы, каб табе ўдалося ўстроіцца ў адным з гэтых гарадоў. То-ж і дзеці нашы ўжо надрастаюць. Ды наогул лепей было-б жыць у вялікім горадзе. Там мо крыху даражэй, затое ўсё дастаць можна. Ды думаю я, што й зарабіць можна было-б з часам лети. Падвысіць кваліфікацыю таксама тут больш магчымасцяй. Вось гэта думка пра твой перавод у Маскву ці Ленінград мяне цяпер толькі й займае»*². Ганна Іванаўна выбрала іншы лёс. Рашучая і мужная, яна не раздумваючы адправілася з дзецьмі за мужам у высылку. Увесь архіў Адама Бабарэкі, да апошняга аркушыка, павезла з сабой у г. Слабадскі Кіраўскай вобласці. Летам 1934 г. Адаму Бабарэку змянілі месца высылкі і перавялі ў Вятку (Кіраў). Увосень 1935 г. Ганна Іванаўна з дачкамі, пасля таго як стала вядома, што чаканага вызвалення не будзе, што *«21 ліпеня выклікалі шэфы і наведамілі, што пастановай асобай нарады НКВС тэрмін высылкі ... працягнуты на 2 гады»*³, пераязджае да мужа ў Кіраў. Яна вынайшла магчымасці ўвесь архіў Адама Бабарэкі і сям'і надзейна хаваць ад чужых вачэй і

пад час нярэдка ператрусаў, ні на хвіліну не сумняваючыся ў яго навуковай і гістарычнай вартасці. Яшчэ доўгія гады ў кватэры Ганны Бабарэкі па вул. Свабоды 109 у Кіраве ён надзейна захоўваўся з марай пра час уваскрашэння. У 1960-я гг. Ганна Іванаўна пераехала ў Маскву да малодшай дачкі Алесі. У яе небагатым багажы галоўным скарбам быў архіў Адама Бабарэкі. Сваё надзейнае месца ён цяпер займае на маскоўскай вуліцы Прафсаюзнай ў доме 99, пад апекай усё тых жа нязломных Ганны Іванаўны Бабарэкі і яе дачкі Алесі.

У пачатку 1970-х гадоў асабістым архівам Адама Бабарэкі пачалі цікавіцца даследчыкі. Першым, каму Ганна Іванаўна адчыніла куфрык з дарагімі памяткамі, быў абазнаны цяпер філосаф, літаратуразнавец, крытык Уладзімір Конан. Пра гэта сведчаць многія радкі яго кнігі «Адам Бабарэка». *«Невялікі, але акуратна захаваны сямейны архіў. Гэта ўсё, што асталося ад апошніх васьмі гадоў жыцця пісьменніка.*

Перачытваю пісьмы, запіскі, канспекты, пераклады, успаміны родных і блізкіх пісьменніка – і паўстае вобраз чалавека вялікай душы, поўнага любові да людзей, да літаратуры і працы, да ўсяго добрага і прыгожага на зямлі»⁴. У названай кнізе У.Конана мы ўпершыню ўбачылі сямейныя і асабістыя здымкі А. Бабарэкі, даведаліся пра ненадрукаваныя літаратуразнаўчыя працы.

Бывалі ў Маскве на Прафсаюзнай 99 С. П. Шушкевіч, якому Г. І. Бабарэка перадала некалькі здымкаў і якія захаваліся ў яго архіве, К. С. Жорава, дырэктар Цэнтральнага архіва літаратуры і мастацтва. Але Ганна Іванаўна тады яшчэ неахвотна, а хутчэй з вялікай асцярожнасцю і далёка не ўсім, адчыняла таямніцы архіўных шуфлядак. Толькі на зыходзе дваццатага стагоддзя, якое застанецца ў гісторыі нашага народа цяжкім болем войнаў, рэпрэсій, выгнанняў і светлымі уздымнымі перыядамі адраджэння, хоць і бліскавічна кароткімі, здзейсніцца вяртанне ў Беларусь архіўнай спадчыны яе адданага сына Адама Бабарэкі.

Усмешкі чыстых рос на верасе,

Мы верылі: дахаты вернемся⁵.

Гэта радкі з верша «Равеснікам» блізкага сябра Адама Бабарэкі паэта Язэпа Пушчы, які падзяліў з ім лёс выгнанніка. Напісаў у 1957 г., калі ўжо цвёрда ведаў, што вяртанне на радзіму адбудзецца... Але пашчасціла адзінкам. Многія не вярнуліся, сышлі ў эпоху неведомыя і забытыя, напоўніўшы яе адным вялікім аглушальным стогнам. Не вярнуўся і выдатны беларускі крытык Адама Бабарэка. Верыў, спадзяваўся на сустрэчу з роднымі, сябрамі, радзімай... Толькі вера сагравала спакутаную душу да апошняга.

І ўсё ж вяртанне адбылося. Цяпер прыйшоў час сплочваць даўгі.

Наш абавязак – вывучыць, асэнсаваць і зрабіць усё магчымае, каб гэтая спадчына была выдадзена і стала даступнай кожнаму.

¹ Гаворка ідзе пра другі арышт А. А. Бабарэкі ў Вятцы 25 ліпеня 1937 г.

² Ф. 407. Воп. 1. Адз. зах. 109. С. 4.

³ БДАМЛМ. Ф. 26 (Язэп Пушча). Воп. 1. Адз. зах. 53. С. 6.

⁴ У. М. Конан. Адама Бабарэка. Мн., 1976. С. 120.

⁵ Язэп Пушча. Збор твораў у двух тамах. Т. 2. Мн., 1994. С. 89.